

A kisbirtok eszményítése.

I

emény harc folyik gazdaságpolitikai irodalmunkban a birtokmegosztás kérdése körül. A magyar föld tagozódása feltűnően szélsőséges. A megosztást a kötött birtok nagy terjedelme bonyolítja; azonban legyen szabad ez alkalommal tisztán a morfológia kérdésére szorítkoznunk.

Mínt hogy a kisbirtok eszményítől a probléma elvi részében csak a kis- és nagybirtokot állítják egymással szembe, ezt a felosztást következő fejtegetéseink számára megtartjuk, a finomabb disztinkciókat (törpebirtok, középbirtok, idegen munkás nélkül és idegen munkással dolgozó kisbirtok s. i. t.) mellőzve.*) A kis- és nagybirtok pszichológiai és politikai vonatkozásaitól is lehetőleg eltekintünk s csupán üzemi párhuzamra fogunk szorítkozni. E pontban követik el a legvégzetesebb fölszínességeket a kisbirtok fanatikusai. Felette bonyolult kérdés ez, melyben az ítéletek legtöbbje — véleményünk szerint — túlságosan határozott. Ily biztos ítéletű inkább az agitáció szokott lenni, mint a meggondolás, ily boszorkányos gyorsasággal inkább a politika képes a dolgok végére járni, mint a tudomány.

Bizonyos melankóliával kell bevallanunk, hogy sem jobb-, sem pedig balfelé nem tudunk isten igazában frontot csinálni.

*) Normatívumul talán elfogadhatunk annyit, hogy kisbirtoknak vesszük fel azokat a birtoktesteket, amelyek még nem bírnak meg egy aratógépet (100 kat. holdnál kisebbek). Valamelyes határsorompót állítottunk így fel a gabonatermelő tőkés mezőgazdasággal szemben. Az itt elmondottak *mutatis mutandis* megállanak a kisbérletre is.

A birtok-morfológia kérdését még nem látjuk eléggé dokumentálva ahhoz, hogy ítélethozatalra kerülhessen a sor. Ezek alapján felesleges hangsúlyoznunk, hogy nem a kisbirtok ellen írunk, hanem az ellenmondást nem tűrő rajongás ellen, mellyel a kisbirtok gazdasági fajsúlyát körülveszik.

Országunkban a bűnök és sebek ezreit érezzük s népünk szerencsétlenségét, nyomorúságát, földönfutását a Parcellával elhárítva nem látjuk. Sőt veszélyesnek tartjuk a figyelem áttételét mélyebben fekvő bajokról a morfológiai hibára. Nem az a kérdés, van-e része az országos visszafejlődésben a nagybirtokosnak, hanem az: azért van-e része benne, mert üzeme nagy?

Előbb megnézzük a forrásokat, ahonnan a kisüzem eszményítése kiindult. Azután sorra vesszük az érveket, melyeket a kisbirtok abszolút vagy relatív fölényéről szoktak hangoztatni. Látni fogjuk, hogy a kisbirtok túlbecsülői a tények egész sorozatát figyelmen kívül hagyták, mert e tények nem kedveznek szuppozícióiknak.

II.

A kisbirtok eszményítői.

A kisbirtok túlbecsülése nem mai keletű. Plinius kimondotta a szálló-igét, hogy a római birodalom hanyatlását a kisbirtok alkonya okozta. Azóta

Plinius. ez az ítélet meg-megéledt, valahányszor szükség volt reá,*) ámbár a római birodalom hanyatlását ma már sok más gazdasági tényezővel is magyarázzák, így az itáliai termőföld kimerülésével és a külterjes gazdálkodás csődjével. A nagy válságban a gazdagok kerekedtek felül s az elnéptelenedett vidékeken így keletkezik — a katasztrófa okozata — latifundium.

A porosz királyok Azonban a kisbirtok fajsúlyának túlzása, mint mondottuk, föl-föléledt a későbbi időkben is, valahányszor a parasztra — egy vagy más tekintetből — szükség volt. A porosz királyok a XVIII. századtól kezdve hathatósan védik a parasztot a lovagok ellen, akik a parasztbirtokok legnagyobb részére már rátették kezüket. Ha e védelem okait kutatjuk, azt találjuk (miként I. Mátyás, Mária Terézia és II. József magyar királyoknál), hogy a királyoknak

*) A Napóleontól szorongatott Ferenc császár mondotta: *Jetzt heisst es, lieber Ziehg, leise auftreten, die Völker sind jetzt auch Etwas.*

azidétt adóalanyokra és katonákra volt fokozott mértékben szükségök s e szükségletet veszélyeztették az űri foglalások.

Még több lelkesedéssel veszi körül a kisbirtokot
A francia forradalom a francia forradalom, franciaország kisgazdaosztálya ugyan jóval régibb, mint a forradalom, mert már sokkal elébb országszerte uralkodó volt a kisbirtokos rendszer, de a kisüzem szinte vallásos kultusza a forradalom ideológiájához tartozik. Míg Quesnay kimutatja, hogy a nagyüzem holdja közel háromszor annyit hoz, mint a kisüzem holdja,*) míg Young, Marshall és Pattullo valóságos vádiratokat tesznek közzé a kisüzem ellen,**) addig Mirabeau kiadja a jelszót: *chérissiez les petits!* és a századvégi Cahier-k izgatottan követelik a törvényes birtokmaximumot és a hűbértokok felosztását. A kisbirtokimádó nemzetgyűlésekre azonban jól megfelel már az 1796. április 16-i törvény, mely halálbüntetéssel sújtja mindazokat, akik a magánbirtokok felosztására törekuszenek. A kisbirtok eszményítésére a harmadik rendnek csak addig volt gondja, amíg katonákra volt szüksége. Akár a porosz királyoknak.

Már a francia forradalmat megelőzőleg¹, de
A mozgó-toke. azóta is máig — Smith Adamtól Hieronymi Károlyig és Colberttől Hegedűs Lórántig — a mozgó-tőke ideológusai és politikusai ki nem fogytak a parasztbirtok dicsőítéséből. „Hasonlítsátok össze, mondja Smith Ádám a XVIII. század hetvenes éveiben, a nagy nemesi birtokok jelen állapotát a kisparasztok birtokaival és bizonyára átlátjátok, mily kevésbé alkalmas a nagy kiterjedésű mezőgazdasági üzem a föld megműveléséhez.” Necker, D'Argenson, Mirabeau, Des Places, Butel-Dumont, Rozier versenyt lelkesedtek a spártai és római birtokmegosztásért. „Az előnyöket, mondja Wolters,***) melyeket a kisbirtok juttat az államnak, égis emelték. Nemcsak Rómával, hanem Spártával, Egyiptommal, Palesztinával és Chinával is előhozakodtak és igyekeztek kimutatni, hogy e birodalmak hanyatlása nagybirtokok képződésével kezdődik.”

A mozgó-tőke, a polgári osztály e rokonszenve több forrásra vezethető vissza. Egyik forrás a modern államélet mely tulajdonképen a burzsoázia érdekében létesült. Ez az

*) *Oeuvres*. 200—206, továbbá 334. old.

***) Ezt az eszmejárást tükrözik később Thaer iratai (v. ö. *Einleitung zur Kenntniss in die englische Landwirtschaft*. 99—110. old.) s töle szivárgott utóbb hozzánk is.

****) *Studien und Agrarzustände und Agrarprobleme in Frankreich von 1700 bis 1790*. 190. old. és köv.

elvont államélet ugyanazokra a paraszti szolgáltatásokra volt utalva, mint annakelőtte a királyok. Nem lévén még megállapodott, kiforrott ipari bérmunkáshad, a kisbirtokos parasztság képezte azt a tömeget, mely a jogbiztonság terheit viselte. Másfelől az új parasztság keletkezésénél fogva ellensége a mozgótőke régi ellenségének, a hűbériségnek, de egyben konzervatívizmusánál fogva ellensége a mozgótőke új ellenségének, a proletariátusnak. Az iparba fektetett tőkének ezenfelül munkáskezerekre volt szüksége, hogy gyümölcsözzék. Erre pedig a kisbirtok gyermekfeleslege volt a legalkalmasabb. És valóban: a kisbirtok eszményítése régtől fogva ott ver legerősebb gyökeret, ahol kapitalisztikus színezetű ipar kezd létesülni. Már a német parasztlázadások idején gyanakodva nézett a nemesség egy csomó városra, mint amelyek a földéhes forradalmat jó szemmel nézik. *) A XVIII. század elején erős kisbirtokrokonzerv észlelhető Európa első nagyipari központjaiban, Észak-Olaszországban és Belgiumban, hol a rendek a XVIII. század derekán 150 kis holdban szabják meg az új birtokszerzés maximumát.

Hegedűs Lóránt Nálunk élesebben csak a legújabb időben —
s a pszichológiai előbb nem látjuk meg,
röghöz kötés. a gyárparosság idevágó tendenciája. A magyar
gyárosok egy szellemes vezérférfia felállítja
a kivándorlás ellen azt a recipét, hogy mivel Amerika munka-
béreivel versenyezni nem tudunk, elégítsük ki a paraszt föld-
éhségét, mert latifundiumunk van elég. E lélektani spekuláció
behálózásával akarja Hegedűs Lóránt röghöz kötni a parasztot,
minthogy a gyáriparos nem tud vagy nem szándékozik maga-
sabb munkabéretet fizetni. Igaz ugyan, hogy kivándorló paraszt-
ságunknak csak töredékes %-a megy Amerikában potom földet
foglalni a nyugati államokba és Kanadába. Súlyos zömük ipari
munkás lesz, jeléül annak, hogy a földéhség Magyarországon is
a jobb megélhetésre való törekvésnek csupán egy sajátos kategó-
riája. Ezzel Hegedűs nem számol. Nem tudjuk kielégíteni
parasztságunk életigényeit? Jó: — elégítsük ki álmait! Való-
ban, nem gondolnók, hogy ez az egyébként zseniális manőver
hatásában különböznék a vallásos szuggesztíótól s a figyelem-
elterelés többi társadalmi szervezeteitől.

A szabadelvűség paraszt-politikájával szem-
A nagybirtok közt a szervezett nagybirtok sem maradt tét-

*) E gyanú folytán helyezte át a birodalmi kormány székhelyét Nürnbergből Esslingenbe.

lenül. Az a veszély fenyegette, hogy magára marad, segítség nélkül, zátonyon. Hogyan történhetett meg, kérdi Naumann*), hogy a nagybirtokosok a *Bund der Landzvirte*-ben élén állanak 150.000 parasztgazdának? Amíg, feleli, Németország exportált gabonát, a nagybirtokosok a parasztgazdaságok megszűnését és összevásárlását óhajtották, mióta azonban gabonabevitelre szorul az ország, a nagyurak a szervezett parasztság segélyével törvényhozási áremelésre törekszenek. Közrejátszik a növekvő munkáshiány, amelynek enyhülését a nagygazdák is, miként a nagyiparosok a kisbirtok gyermekfeleslegétől remélik. Többágú céljához megtalálta a nagybirtok paraszt-politikája azt az eszközt is, mellyel — saját érdekeinek minden csorbítása nélkül — szövetségesül hívhatja a kisbirtokot. A közvetítő kereskedelem lehető kiküszöbölését, a szövetkezeti propagandát értjük, mely nálunk is a nagybirtokosoktól indult ki.

A szocialisták. Végül, hogy az *ensemble* teljes legyen a szocialisták is beállanak — többé-kevésbé

elkényszeredett képpel — a kisbirtok udvaroncai közé. Egész őszintén megvallják, hogy nekik is katonákra van szükségök, akár a porosz királyoknak, a mozgó-tőke államrendjének, Hegedűs Lórántnak és a *Bund der Landzuirte*-nek. „Írországtól Sziciliáig, mondja Engels, a paraszt a népességnek, termelésnek és politikai hatalomnak igen jelentős tényezője.” Hasonlóképpen nyilatkozik Liebknecht. Vandervele a kisbirtokot „tisztelőben akarja tartani,” mint ahogy a római Imperium is meghagyta a behódolt népeknek saját isteneiket. Jaurés a francia agrárvitában tüzes parasztvédő, szinte agrárius beszédeket tart.

Nyomdokukat követi egy kicsiny magyar csoport is, mely egyes haruszpek sejtése szerint szocialistának volna mondható, de nevezzük kicsinyt istenesebb szóval: radikálisnak. Közöttük, ha nem tévedünk, Jászi Oszkár adta ki a *morbus latifundii* jel-szót (*cette rouille féodale*, mondja egy 1789-iki francia röpirat), követői pedig az egyetlen szempont szokott vakbuzgalmával írják napról-napra nagybirtok-lenéző és kisbirtok-dicsőítő cikkeiket. Egy britt-indiai főtisztviselő ugyan arra kéri kormányát: küldjön a hinduk közé mezőgazdasággal foglalkozó bírakat (*agriculturists as judges in agricultural lands*). A magyar nagybirtok bírát illetőleg elállunk a hasonló kérelemtől annál is inkább, mert két-

*) *Demokratie u. Kaiserthum*. 100. old.

ségtelenül gazdag- elméleti tudásuk jórészben pótolja a kétség- telenül hiányzó gyakorlatot.*)

Szó ami szó: a kisbirtoknak osztály- és nemzetközi udvar- lásban van része. Még nálunk ideig-óraig látszik némi ellen- hatás. A történelmi ingatlan-hatalom csábjá még él a *Köztelek* urainak szívében és olykor fel-felhangzik egy-egy essayba foglalt éktelen káromkodás a lelketlen parcella-tudósok ellen. Maga az egyház keserű tapasztalatokat tett Franciaországban, hol hatal- mának nagyobb fele az ingó-vagyon fővényére épült. Ezért e körök részéről némi tartózkodás észlelhető ma még. Annál élén- kebb a magyar kisbirtok-kedvezés a liberálisok és radikálisok részéről. Már a *Pester Lloyd* is a földosztást sürgeti és Hieronymi Károly a kisbirtoktól várja nemzetgazdaságunk regenerálását.

A leghevesebbek, a legtöbb érvel, adattal dol- gozók a radikálisok, írásaikból szinte az olvas **Egyoldalú példálózás** ható ki, hogy a kisbirtok immanensen minta- gazdaság, ellenben a nagyüzem sarlatánok vagy fajankók kezében van, akik nem tudnak semmit, nem tanulnak semmit, akik találékonyság és tájékozottság nélkül aratják le, amijök épen terem. Persze a példákat a lehető legnagyobb egyoldalú- sággal válogatják meg. Úgy látszik, sohasem hallották hírét a német nagyistállóknak, az angol nagybirtok úttörő munkájának s minmagunknál a vas- és tolnamegyei hírneves szarvasmarha- nagytenyészeteknek, Frigyes főherceg uradalmainak (melyeket már a Berlinben lakó Kautsky is észrevett), Mezőhegyes, Bábolna, Kisbér nagyüzemű ménesnevelésének, a Szulkovszky hercegi uradalom sertésanyagának, Észak- és Közép-Magyar- ország mintaszerű cukorrépa-uradalmainak stb.**)

*) Együtt lévén az egész gyülekezet, készen állván a szedett-vedett szcenéria, a szokásos görögűz sem maradhat el. Akik egy vagy más okból nem vallanak színt, az erkölcsi momentum hangsúlyozásában jeleskednek. Így bizonyos kisbirtokvédő klerikális és nacionalista töredékek. Az ő jóvoltukból született meg a búzatermő erkölcs ideológiája. A bukolikus költészet, a francia udvar pásztorjátékai politikai, sőt tudományos mezben kelnek új életre. „A szocialisták, mondja Deschanel, épenúgy, mint az utilitárius nemzetgazdák, akik elítélik a kisbirtokot, nem veszik eléggé számba az emberi, az erkölcsi elemet. A parasztbirtoknak sikerül sokat termelni még középszerű eszközökkel is (!), mert olyan földet mivel, mely az övé s amelyet szeret. A kisgazda két- szer annyi munkát végez, ha magáért dolgozik, mintha a két keze munkáját szomszédjának adja bérbe.” (1897. júl. 10-én a francia kamarában.)

**) Egyik állami nagyüzemünk, a mezőhegyesi, fejlődését érdekesen igazolja kat. holdankinti átlagterméseinek emelkedése. A búza átlagtermése emelkedett az utolsó húsz évben több mint 100%-kal, az árpáé 50, a zabé 85, a tengerié 100%-kal. „Ebben az esetben, teszi hozzá Hensch tanár (*Mező- gazdasági Szemle* XXII. 3.) a tetemes termésfokozást főképen a talaj mélyebb művelése gőzekével és a bővebb istállótrágyázás idézte elő, amihez utóbb a mű- trágyázás járult. Hasonló eredménnyel számos más uradalomban is találkozunk.”

tokról van szó, Dániába és Hollandiába mennek példakért, — a nagyüzem példatára azonban a Campagna s a legsötétebb Magyar Alföld. Mít szólnának ugyanők, ha mi meg a norfolki nagyüzemek mellé az oláh paraszt vagy a kis-orosz muzsik gazdaságát állítanók párhuzamul?

s

III.

A Parcella A magyar népszínművek finomkezű szalon-megjelenik a parasztja tehát bevonult az agrárpolitikába is. **látóhatáron.** Géczy István úr darabjai, Pap Zoltán úr nótás kedve, Pósa bátyánk csengő versei törték az utat e délibábos vidéken.

A kassza-siker itt sem maradhatott el: — a Parcella megjelenik a látóhatáron. Előbb félénken, lopva, mintha kisbirtok volna, utóbb a maga egész specifikus nyomorúságában: a Parcella. A spekuláció lámpát gyújt és körülfut az országban: ahol csömört talál s ahol éhséget talál — a kettőt összehozza. Amit naiv, fiatal tudósok jóhiszeműséggel, égő szívökből formálnak írássá, agitációvá: a Parcellák ura kezét dörzsölve váltja fel apró pénzre. Bánja is, nézheti is, kinek, mely földből, mennyiért, mennyit ad. Törődik is vele, ha a föld oly kicsinyre aprózódik, hogy művelni sem lehet. Törődik is vele, ha a nincsetlen ember keze üres marad s ha mindent lefoglal a már telkes gazda beteg éhsége, paraszt-gögje.

„Akciókat” rendez a Parcellák ura s reászó üzleteibe belekeveri az államot is. Már semmi baj. Nem az apró kazárok nyomorult üzleteiről van már szó, hanem a nagy kazárokról. S a nagy kazárokig nem ér el a pogrom, ereje megtörik rajtuk. *) Hallgatnak a lapok, hiszen most, most, most mentik meg a hazát. Körmönfont fiskálisok, gavallér grófok, parlamenti faiseurök, vadonatúj bárók, soha nem remélt lelkesedéssel csinálják a kisbirtok megmentését.

A paraszt, szegény, csak elvétve ha kalkulál, mikor földet vesz. Hallgat szívére, apáinak szokásaira, felcsigázott reményeire, a rábeszélő szóra és fizet, fizet. Olaszországban, igaz, tíz év alatt megint latifundiumok lettek a parcellákból. Előbb hűbéri, ma hitelintézeti latifundiumok. Rettentő túlfizetések történnek nálunk is parcellázások alkalmával s valószínűtlen, hogy e földárak mellett a paraszt sokáig megélhessen. **)

*) Viszont — kéz kezét mos — a zsidó bankárok Páristól le egész Budapestig vígan finanszíroznak minden pogromot, ahol zsebelni lehet.

**) Így Temesmegyében a szántóföld árai 1904-ben: Vadászerdőn 1200—1400 korona, Mramorákon és Vingán 600—1200, Német-Ságon 1000—

Hogyan is dicsekedtek egykor a kemény váltság árán felszabadított orosz jobbágyok? *Mi vasi, zemlja nasa!* „Mi a tieitek vagyunk, de a föld a mienk !”

IV.

Sokféle szögletből indult ki a kisbirtok eszményítése. Érdekek számítások, ösztönök, álmódások színes tömege vonult el előttünk. Maradjunk most a jóhiszeműeknél s vegyük szemügyre a hívő lelkesedés embereit érveikben, adataikban, következtetésekben.

A kisbirtok rajongói gazdasági és társadalomlélektani érvekkel küzdenek. Ezúttal a lélektaniakat mellőzzük s csupán a gazdaságiakkal számolunk le.

Gazdaságilag a kisbirtoknak abszolút és relatív hívei vannak.

A kisbirtok abszolút fölénye. Az abszolút hívek a kisbirtok gazdasági fölényét konjunktúrától és üzemágtól függetlennek mondják. Velök szemben érveink a kisbirtokos

1. üzemtechnikájára,
2. munkateljesítésére és
3. fogyasztóképességére vonatkoznak.

Ez érvek legtöbbje — természetesen — áll a kisbirtok viszonylagos híveire is.

A kisbirtok üzemtechnikája. 1. Bizonyos mezőgazdasági ágakban a tőkés koncentráció előnyei — kooperáció, munkamegosztás, gépek — nyilvánvalólag nagyobb mértékben érvényesülnek, mint a decentralizáció előnyei, — individualizmus, sokoldalúság, emberi munka. Mindezekben a mezőgazdasági ágakban — ilyen főként a gabonatermelés — a tőkés koncentráció előnyei kétségtelenül érvényesülnek. Az erősebb legyőzi a gyengébbet. Áll e törvény ma már a legtöbb kapás-növényre is, mióta a legutóbbi évek ültető-, kapáló-, felszedő-, válogató-, szárfosztó-, morzsoló- stb. gépeit és módszereit, főként Amerikában, sikerült feltalálni. Ugyszintén rövid idő kérdése, hogy a tőkés-főlény törvénye érvényre jusson legfontosabb ipari növényeink (len, kender) termelésében, amihez ma már csak nyüvő- s az eddiginél megfelelőbb bugázó-eszközök konstruá-

1200, Varjason 800—1200 korona holdankint. (*Az O. M. C. E. kiadványai. Tanulmányok az Alföld gazdálkodási viszonyairól. IV. kötet. Temesvármegye. 62. old. Mind e helyeken még külterjes gazdálkodás folyik. A vadászerdei paraszt holdankint 5 q. búzát fizet el csak kamatra.*

lása volna szükséges. Mindezekben az üzemekben a kisbirtok fölényéről beszélni meghaladott dolog.

Ki kell egyben emelnünk azt is, hogy a fel-

A szövetkezés sorolt üzemágakban a szövetkezés sem helyet-

sem segít tesítheti minden vonalon a nagyüzemet. Versenyképes szövetkezeti gabonatermelés ma még alig képzelhető. Az aratógép szövetkezeti használatát illetőleg Európa legkülönbözőbb részeibe fordultunk felvilágosításokért s úgyszólván mindenünnen tagadó válaszokat kaptunk. Amerikára vonatkozólag pedig Davenport E. úr, a *University of Illinois (College of Agriculture)* tanára így válaszolt: „Mezőgazdasági gépszövetkezetek nálunk nincsenek. Minden mezőgazdasági gép egyéni magánhasználatban áll és valóban nagy ritkaság, ha két vagy három szomszéd szövetkezik valamely különösen költséges gép közös használatára.” A gép szövetkezeti használata csak oly esetekben képzelhető, mikor a használat időpontja független az időjárás veszélyeitől s a termés romlandóságától.

A kisbirtok 2. kisbirtok munkateljesítésének eszményi-

munkatelje- tése felette jól illik Deschanel és a mezőgazda-

sítése. sági mancheszteristák ajkára. De hogy szocialis-

ták, akik gyűlölik a *sweating*-et és tilalmazzák az akkord-vállalkozást, hogyan tömjénezhetnek egy életre szóló *over-working*-nek, — nem értjük. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az egészen régimódi és egészen újmódi parasztgazda egyképen kizsarolja gyermekei, felesége és bérmunkásai munkáját.*)

*) A *Verein für Sozialpolitik* Észak- és Nyugat-Németországra vonatkozólag azt találja, hogy a gyermekek mezőgazdasági foglalkoztatása főként a szülők részéről történik aggasztó mértékben. A wesztfáliai *Bauernvereine* évek óta izgat a *Schulwuth* ellen, mert a parasztgyermekeket az iskola elvonja a munkától. Fokozott belterjességgel a nők mezőgazdasági munkája is fokozódik. Még Vadnay Andor így dicsekszik (*A Tiszamellékről*. 18. old.): „Egyik csodálatos vonása az Alföld minden jóra való munkásának az a lelkehez nőtt büszkeség, hogy az asszonyt, a családot eltartani kizárólag a férfi kötelessége.” Ugyanezt állapítja meg Sonnino a szicíliai kisgazdáról s részben a paraszt-asszonyok munkátlanságából magyarázza az utódok vaseszségét. A legtöbbet dolgozó magyarországi parasztgyermek és parasztasszony a belterjesen, dán módra gazdálkodó, jómódú sváb paraszt — e valóságos *Überbauer* — gyermeke és felesége!

Aki munkás a családon túl résztvesz a kisbirtok termelésében, többnyire magasabb napszámot kap ugyan, mint a szomszédos nagybirtokon, de csodamódon a nagybirtok munkáshiánya mindazáltal nem nagyobb, mint a határos kisbirtoké. Ez a különösség abban leli magyarázatát, hogy a nagybirtokos, a dolog természeténél fogva, nem képes napszámát oly mértékben sürgetni, zaklatni, kihasználni, mint a kisbirtokos. A parasztgazda családjával együtt folyton nyomában van napszámának s ugyancsak kiveszi a munkásból a nagybirtokkal szemben fizetett bértöbbletet. Midőn a napszámos alacsonyabb bér mellett megy nagybirtokra dolgozni, a kisebb munka-intenzitást likvidálja. Az ír kisbérő semmivel sem jobb cselédjéhez, mint az angol földesúr volt az ír kisbérőhöz!

A kisbirtokos fogyasztóképessége. 3. A birtokos paraszti életigénye nem emelkedik arányosan birtokhozadékanak emelkedésével. *Parasztgyermekünk és a tehéntej c. tanulmányunkban**) kimutattuk, hogy a tej kivándorlása a szövetkezetek és a kiviteli kereskedelem révén egyenest a falu kirablása. „Egy sajtószerű megfigyelésem van, írja nekünk az abonyi gazdáról Szűcs István tanító úr (1903), azon gyermekek szülőire nézve, kik a rendes kosztot nem adják meg gyermeiknek. Az t. i., hogy azok nem a szegénység, hanem elsősorban a vagyonszerzés (többnyire földvétel) miatt vonják el a táplálékot gyermeköktől is, meg maguktól is, anélkül azonban, hogy ennek helytelenségéről meg volnának győződve.” Hasonlóképpen Oroszországból 1886 és 1890 között a tojás- és vajkivitel megkétszereződött. A szibériai parasztgazda fényesnek látszó tojás- és vajgazdasága a másik szögletből nézve azt jelenti, hogy a legszükségesebb tápszerepeket vonták el a néptől.***) Havelock Ellis****) részben a tej elvonásának tulajdonítja az orosz gyermekek nagy halandósági %-át. Parasztgyermekünk ruházkodására vonatkozólag kibocsájtott kérdőívünkre több vegyes nemzetiségű faluból kaptuk azt a feleletet, hogy a (jobb-módú, dán-típusú) sváb paraszti rosszabbul ruházza gyermekeit, mint a magyar. A lakást illetőleg megállapítjuk, hogy a konyhakertek, a tejgazdaságok kisbirtokosai sem ismernek magasabb standardot az egyetlen hálószobánál. Szülők, gyermekek, öregek, vajúdok és haldoklók egy szobában hálnak. Pedig Ratzel szerint*****) a négerknél, malájknál, indiánoknál igen el van terjedve a szokás, hogy szülők és gyermekek külön szobában alszanak.

A kisbirtok eszményitől bizonyára Dániába utasítanak. Viszont akkor nézzenek el ők az angol nagybirtok háromszobás cselédlakásaiba. És hallgassanak el a kisbirtok abszolút fölényéről szóló tanításukkal, mely egyképp megdőlt az üzemtechnika, a munkateljesítés, valamint a kevéssel beérés világában.

V.

A kisbirtok relatív fölénye. Kétségtelenül helyesebb nyomokon járnak a kisbirtok relatív, mint abszolút fölényének hitvallói. A relatív hitvallók a kisbirtok fölényét

*) *Közgazd. Szemle* 1905. V. f.

***) Stepnjak: *The Russian Peasantry*. 127. old.

*****) *The Nationalisation of Health*. 54. old. v. ö. ugyanezt Németországra vonatkozólag: W. Martra: *Der deutsche Bauer*. 148—149 old.

*****) *Völkerrkunde* I. 100. old.

függővé teszik a mezőgazdasági konjunktúráktól s az adott mezőgazdasági üzemágtól. E relatív álláspontnak ma legprecízebb kifejtői: Conrad hallei tanár és David német szociáldemokrata publicista. Az ő tanítványaik, azt hisszük, a magyar radikális-szocialista kisbirtok-politika képviselői. Ez az álláspont lényegében (néhány közben meghaladott részlet elhagyásával) a következőképpen formulázható: Ma Európában kedvező konjunktúra mutatkozik éppen azokban a mezőgazdasági cikkekben, amelyeket a kisüzem nagyobb hozadékkal képes termelni, mint a nagyüzem. Ennélfogva az európai kisüzem ma fölényben van a nagyüzem felett. Minthogy pedig az említett konjunktúra oka az a körülmény, hogy a tengerentúli termelés egyelőre csak gabonát képes nagy mennyiségben Európába importálni, ellenben húst, tejet, főzeléket, gyümölcsöt stb. nem, a konjunktúra relatív állandósága valószínű. Ebben az ítéletben egész csomó probléma rejtőzködik. Hogy ez az ítélet megállhasson, a következő részletítéletek helyessége szükséges:

a) A tengerentúli gabonaverseny állandóan reánehazedik az európai gabonatermelésre.

b) A tengerentúli hús-, tej-, főzelék-, gyümölcs-verseny ugyanakkor nem nehezedik az európai hús-, tej-, főzelék- és gyümölcs-termelésre.

c) E legkedvezőbb esetben is bármely európai hús-, tej-, főzelék- és gyümölcs-termelés a szárazföldi szállítás költségeit és veszélyeit megbirja. Akár közel van a fogyasztó, akár távol.

d) És mindezt koncedálva: meg kell még annak a kettős részlet-ítéletnek is állania, hogy

α) az európai kisbirtok ma társadalmi helyzetétől és gazdasági kapcsolataitól függetlenül fölényes a mondott termelési ágakban és

β) hogy bármely kedvező társadalmi helyzet és gazdasági kapcsolatok mellett is a nagybirtok húst, tejet, főzeléket, gyümölcsöt nem képes oly gazdaságosan előállítani, mint a paraszt.

A tengerentúli és oroszgabonaverseny. a) A tengerentúli gabonaverseny alábbhagyása már a közeljövőre vonatkozólag nem kizárt dolog. Az az idő elmúlt, mondja Jentsch, midőn még Észak-Amerikában bitang-jószág volt a föld; ma fizetni kell érte és a farmerek növekvő eladó-

sodásról panaszkodnak; gabonájukat tehát nem vesztegethetik el potom áron és mennél erősebben növekszik az Unió népessége, annál kevesebb fog maradni kivitelre. A rablógazdaságnak a búza- és megint búzavetésnek is megvan a maga határa és lassanként belterjesebb, tehát drágább művelési módra kell a farmernek áttérnie. Oroszország*) és India**) népessége éhínségekben szenved, az onnan jövő gabonaáradat gazdaságpolitikai szélhámosság és maholnap már csak Argentína marad meg az európai búzatermelés félelmetes versenytársának. ***) Nem mondható tehát határozottsággal, hogy a tengerentúli gabonaverseny állandóan reá fog nehezedni az európai gabonatermelésre.

b) Vágó-állat szállítása a tengerentúlról mind-
A tengerentúli ezideig csak korlátozott mértékben sikerült.
és orosz hús-, Ugyan 1889-ben az Unio 206.000 drb. szarvas-
sajt és tojás- marhát küldött Európába, de ehhez óriási túl-
verseny termelés és árdepresszió volt szükséges, mert az élő-állat szállítása a hosszú tengeri úton költséges és kockázatos. Friss húst azonban egész flotta-számra hoznak Angliába hűtőkamrákban Ausztrália és Amerika kapitalisztikusan koncentrált export-vágóhídjaikról. És így — Adler Georg szerint****) — nincs kizárva, hogy Amerika egyszer meg fogja kísérelni, hogy az európai szárazföld hús-élelmezését is magához ragadja.

A dán és holland kisbirtokosok szövetkezeti sajt-, vaj- és tojás-exportját egyre élesebb verseny fenyegeti Kanada, és Oroszország részéről. A dán és holland sajt, vaj és tojás fővevője tudvalevőleg Anglia. Bevitték pedig ezer-ben az Egyesült királyságokba sajtot:

	1900	1901	1902	1903	1904
Hollandiából	327.382	315.923	284.020	302.503	233.601
Kanadából	<u>1,511.872</u>	<u>1,547.739</u>	<u>1,709.565</u>	<u>1,848.142</u>	<u>1,900.556</u>
Összes bevétel	2,705.878	2,586.837	2,546.212	2,694.358	2,554.297

*) Oroszország már a kilencvenes években termésének abnormisan magas %-át vitte ki (30—43%), gabonatermelésének mennyiségi és minőségi emelkedése tehát még hosszú ideig a belföldi lakosság ellátására lesz szükséges.

***) Az indiai búzakivitel a 70-es évek elején fejlődött és kulminációját 1891-ben érte el (15,4 millió mm.) Azóta rohamosan hanyatlott, ami különböző lokális tényezők eredménye (v. ö. *Getreidehandel. Handb. der Staatswiss.* IV. 310. old.) Úgy az indiai, mint az orosz és argentiniai exportnál az ázsiai is jelentékeny szerepet játszott.

****) *Die Agrarkrízis.* 86. old.

*****) *Handb. der Staatswiss.* III. 1093. old.

Bevittek továbbá ezerekben az Egyesült királyságokba tojást:					
Dániából	292.663	362.330	422.185	462.187	432.279
Oroszországból	482.965	539.053	640.685	816.332	843.949*)
Összes bevétel	2,025.849	2,048.612	2,276.015	2,381.867	2,393.111

A távol nyugat és a távol kelet versenye tehát ugyancsak érzékenyen szorongatja a szövetkezeti kisbirtok legklasszikusabb országait: Dániát és Németalföldet is. Tartja magát ellenben erősen Németalföld tej-exportja, mely Anglia e cikkben való bevitelének $\frac{2}{3}$ -át teszi.

A tengerentúli főzelék- és gyümölcsverseny sokkal veszedelmesebb mérveket kezd ölteni. **főzelék és gyümölcs.** Az angol kormány sok millióval és különleges kiváltságokkal bátorít egy hajós-társaságot, mely külön hajókat épít friss főzelék és gyümölcs tengerentúlról való importjára. A *Peninsular and Oriental Company* ezer és ezer tonna-számra szállítja az ausztráliai almát Európába.***) A kaliforniai S. Chiara kerületben 1885—86-ban csak szilvafát ötödfél milliót ültettek és köztük két milliónyi francia fajtát. Ezek első termését 1890-ben 16 millió fontra becsülték, 1899-ben a termés már 96 millió és 1900-ban 120 millió.***) Új és új óriás méretű gyümölcsös- és szőlő-latifundiumok vannak keletkezében Új-Zealandban és Tasmaniában, Floridában és Kaliforniában, Havai, Tahiti és Kuba szigetén. Európa tengerparti országait már ellepte a tengerentúli gyümölcs és egyre szűkebbre szorul a zóna, mely a szárazföldi parasztyümölcs *hors concours* területe. A kaliforniai nagy gyümölcsfarmok magukévá téve az európai paraszt egyetlen fegyverét, szövetkezetiileg küldik világgá gyümölcs-termésöket. Maga a *California Fruit Growers Exchange*, a gyümölcstermelők egyik szervezete, évente mintegy 50 millió korona értékű gyümölcsöt ad el. ****) A *California Cured Fruit Association* egyenest azzal a céllal alakult meg, hogy Németországból és Angliából a kontinentális gyümölcsöt kiküszöbölje. Immár az amerikai gyümölcs- és főzelék-konzervek Milano, Róma, Bécs és Budapest előkelő delikatessz-üzleteiben is megjelentek.

*) *Board of Agriculture and Fisheries* : Agric. Statistics 1904. Report on the agric. returns . . . in Great Britain. 188—190. old.

**) Masé-Dari tanár azt állítja, hogy már az olasz piacot is kezdi ellepni a floridai narancs. (*Critica Sociale*. XIII. 7—8. 129. old.)

***) Woodford B. A., a társaság igazgatójának szíves közlése.

Lehetséges, hogy a tengerentúli hús-, főzelék- és gyümölcs-verseny rövidesen ép oly tényező lesz az európai agrárpiacon, mint amilyen előbb a tengerentúli gabona-verseny volt.

c) A kisbirtok baromfi-, tej-, főzelék- és gyümölcs-termelésben való fölénye minden **A fogyasztópiac távolsága** kétség kizárásával eddigelé csak a fogyasztópiacok közvetlen közelében érvényesült. E fölény föltétele, úgy látszik, a romlandóság folytán a biztos és gyors értékesítés lehetősége, a piac igényeihez való individuális símulás, az értékesítés szemmel kísérése és ellenőrzése. *) Különös mértékben áll ez a főzelék-termelésre, mely hosszú szállítás költségeit különben sem bírja meg. Már a régi Róma konyhakertészetei ott ütötték fel tanyájukat a város körül, így keletkeznek a városi trágyához is könnyen jutó konyhakert-ezrek London, Paris, Berlin és Bruxelles határában. Hivatásuk többek között az is, hogy a nagyvárosból kirándulható szociológusok nagyobb nehézség nélkül láthassák el tanácsokkal Európa mezőgazdaságát.

Viszont ott, ahol a fogyasztó-piac messze van, vagy bizonytalan, a szóbanforgó termékek — de különösen a főzelék — értékesítése teljességgel problematikus. Így a kerti termények közül

súlyos válság érte az utolsó években a paprika, káposztát zöldséget ismételten, legutóbb pedig a spárgát és hagymát. A spárga árhanyatlása körülbelül 75%. Gazdaságunk harminc éve termel spárgát, de nemsokára kénytelenek leszünk felhagyni vele. S a környékbeli kertészek, kik tőlünk kapták annak idején az első spárgagyökereket, ma-holnap szintén képtelenek lesznek nyereséggel dolgozni. Hasonló sors érte ez évben a hagyma-termelők egy részét. Egy alföldi gazdaság, mely egy év előtt 30 koronával értékesítette a hagyma métermázsáját, az idén 5000 métermázsá hagymáját egyáltalán semmi áron sem képes eladni. Az egész környék ingyen viszi onnan a hagymát s a gazda örül neki, mert legalább valahogyan túlrad rajta.

Mindezekből kitetszik, hogy a kisbirtok által ma fölényesen termelt cikkek legnagyobb része sokkalta nagyobb mértékben függ a piac közelségétől és változandóságától, mint a nagybirtok által fölényesen termelt cikkek legnagyobb része.

Millió d) a) A kisbirtok fölényes termeléséről még a felsorolt cikkekben is csak akkor lehet szó, ha a kis-

*) Szerintünk Dánia és Németalföld kisgazdáinak sikere szomszédos fogyasztójuk: Nagy-Britannia gazdasági egyeduralmának tartozéka. Utóbbi nélkül előbbi sem jött volna létre.

birtok, bizonyos fokú társadalmi fejlettség és megfelelő gazdasági kapcsolatok mellett dolgozik. Alacsony műveltség, rossz közigazgatás és adórendszer, járhatatlan utak, a vasutakon raktár-, vagon- és hűtőkocsihiány, kereskedelempolitikai hibák érzékenyebben érintik a kis-, mint a nagygazdát, mert a kisgazda aprólékos, jórészt emberi munkája sokkal érzékenyebb viszonylatban van mindé bajokkal, mint a nagyüzem-

Szövetkezetek. mes termelés. A dán kisgazdák nagysikerű tojás- és szalonna-kivitele csak az által fejlődhetett ki, hogy az államkormány a kicsiny ország egyöntetű és áttekinthető termelési tényezőit állandóan vezette és ellenőrizte. Úgyszólván a dán kormány garanciája mellett jön Anglia piacára az egységes, jó minőségű tojás és szalonna. Ez alig volna lehetséges, ha a dán kisbirtok sokféle gazdasági fejlettség, különböző nemzetiségek stb. között oszlana meg nagykiterjedésű ország területén. Döntő momentum továbbá a szövetkezeti hálózat fejlettsége. Magyarországon e téren még nagyon is hátra vagyunk. Könnyű Budapestről prédikálni, hogy a felosztott latifundiumok helyébe óriási szövetkezeti hálózatot kell tenni. Akik ismerik a magyar vidéket, akik tudják, mily nehéz itt a szövetkezetekkel boldogulni, mennyi parasztgóg, félreértés, keserű csalódás vár itt arra, aki csak egy szövetkezetet is akar alkotni, kételkedve fogadják a gigantikus programokat. Pedig szövetkezet nélkül beteg a modern kisbirtok. Szövetkezet nélkül lemarad a világpiacról. Elszigetelt életének csak a mindenféle uzsora örül. *)

β) Újabbban Európában sincs hiány kísérletekben melyek azt látszanak igazolni, hogy bizonyos társadalomgazdasági föltételek mellett még a kisbirtok legtipikusabb termékei is gazdaságosan termelhetők egészen nagy birtokokon. Az állattenyésztésben és állati termékek előállításában a fölény kérdését a modern angol és német nagyistállók alaposan megbolygatták. Úgy tet-

Kétféle kul- szik, mintha a szövetkezett kisbirtok
mináció. előbb kevésbé kapitalizált nagyüzemekkel állt volna szemben az állattenyésztésben és állati termékek előállításában is. A kisbirtok-

*) Bizonyos részről nálunk a közvetítő-kereskedelem és a parasztság szövetségéről beszélnek a nagybirtok ellen. Erre, szerintünk, csak akkor lehetne gondolni, ha a szövetkezetek nem ütköznének bele a közvetítő-kereskedelem létérdekeibe. Minthogy beleütköznek és minthogy a modern paraszt szövetkezet nélkül el nem lehet, a közvetítő-kereskedelem és a parasztság politikai szövetségének sem jósolhatunk hosszú életet.

nak emberi munkát kellett nagyobb mértékben alkalmaznia, hogy belterjességének kulminációját elérje. Ellenben a nagybirtoknak tőke útján kellett előállítania saját belterjességének kulminációját. Ez pedig hosszabb és bonyolultabb folyamat. Előbb a mezőgazdaság műszaki forradalmának kellett és kell lefolynia, hogy a tőke előállíthassa a nagybirtok intenzitásának kulminációját.

Nagyüzemi termelés

A gyümölcsstermelést illetőleg utaltunk már a tengerentúli kis- és nagyüzem együttes versenyére Európával szemben. Utalunk továbbá a dél-olaszországi gyönyörűen virágzó szőlő-latifundiumokra és az újabban nálunk kifejlődő lapi szőlő-nagybirtokokra. A legmeglepőbb adalékot azonban a múlt évi zágrábi mezőgazdasági kiállításon találtuk,

A kutjevói gyümölcs-latifundium. ahol egy viruló horvát gyümölcs-latifundium számolt be nagyszerű munkájáról. A horvátországi kutjevói uradalom rövid néhány év alatt erdőirtások felett ezer hektár nagyságú gyümölcsöst létesített. A gyümölcsfák összes száma 234.000 db, a diófán és bogyós gyümölsűün kívül. A talaj megművelése, a fák gondozása, a gyümölcs leszedése, osztályozása és értékesítése nagyüzemileg történik. A latifundium gyümölcsei messze földön ismertek pompás zamatjukról és festeni való szépségükről. Mennyiségi és minőségi eredmény dolgában — ideszámítva a nagyterjedelmű szőlőgazdaságot is — a kutjevói uradalom bátran mérkőzhetik a leggondosabban kezelt kiskertészetekkel. A nagyüzem kísérletekre is sokoldalú alkalmat ad. Becke A. főkertész, ki Kaliforniából jött Kutjevóra, számtalan gyümölcstermelési kísérlettel alapozta meg gyönyörű művét. E nagyarányú kísérletek a talajra, fekvésre, talajelőkészítésre, az ültetési szélességre, alanyokra, nemes fajokra, a nevelési és talajművelési módokra vonatkoznak.*) Arra kérnénk mindenkit: mielőtt pálcát tör a nagybirtok felett, olvasson el egy beszámoló füzetet a kutjevói uradalomról.

VI.

A kisbirtok pillanatnyi fölényét a felsorolt termelési ágakat illetőleg tagadásba venni mindazáltal nem akarjuk. De a kifejtettek után bátorkodunk megkérdezni a kisbirtok fanati-

*) A. Becke: *Anlagen der Domäne Kutievo.*

kusait, elég szolid, elég állandó-e a kisbirtok fölénye ahhoz, hogy a nagyüzemi formát egyszerűen félrelökjünk? Elég hatalmas és megalapozott-e a kisbirtok-eszményítő gondolat, hogy figyelmünket általa minden egyébről el engedjük terelni? Ezen kell kezdeni: a formán? Ez a legégetőbb, ez a legsürgetőbb, ez a legmélyebb: a forma? Elgondolták-e már a kisbirtok eszményítől, minő túltermelés állana elő Magyarországon épen a kisbirtok romlandó cikkeiben, ha az eszményítők álma: a konyhakertes Magyarország valóra válna? Egyéb célunk nem volt, mint hogy David Eduard magyar tanítványait emlékeztessük arra, hogy mesterök mindig csak a kisbirtok pillanatnyi fölényéről beszél. Ha ez a pillanatnyi konjunktúra elmúlik, a nagytőkés fölény érc törvényeinek átmenetileg felfüggesztett érvényessége magától feléled.

Fejtegetéseinket két kérdéssel zárjuk, mely eddigi eredményeinket magában foglalja:

1. Mi lesz a Parcellákból, ha a tengerentúli verseny az ő fölényes terményeiket is devalválja? Pedig ez a lehetőség, amint láttuk, kizárva nincs.

2. Mi lesz a Parcellákból, ha a mezőgazdaság műszaki forradalma versenyképessé teszi a nagyüzemet a Parcellák fölényes termelési ágaiban is? Pedig ez a lehetőség, amint láttuk, szintén nincs kizárva.

Mi lesz, ha egyik vagy mindkét eshetőség bekövetkezik? Mi lesz a távoli piacú, elmaradott, szomorú magyar Parcellából?

Mi sejtjük, mi lesz. A Parcellázó Bankok lekasztják firmájukat és Összevásárló Bankokká alakulnak.

Ifj. Leopold Lajos.

